

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ІСТОРИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ф.К.ДАЛЬМАНА

В статті розглядаються погляди німецького історика Ф.К.Дальмана, представника ліберально-національних політичних сил, на проблеми становлення національної держави. Аналізуються його основні праці з проблем новітньої історії та історії політики, проекти майбутнього устрою держави і його участь у роботі Франкфуртського парламенту 1848–1849 рр.

Ключові слова: національна держава, історична концепція, історія політики, Ф.К.Дальман, Франкфуртський парламент 1848–1849 рр.

Учасники Віденського конгресу (1814–1815) бачили дві небезпеки в майбутньому Європи, які необхідно було ліквідувати чи попередити: встановлення гегемонії однієї держави і народної революції. Вони були тісно пов'язані із поняттям "нації", оскільки національні рухи під впливом Французької революції продовжували розвиватися в більшості європейських країн. Для Німеччини був створений проект "національного" союзу держав, який втілювався в Німецькому союзі. Проте відновлення абсолютистських режимів було неможливим і в більшості європейських країн почалася епоха "конституціоналізму", коли емансипація буржуазних верств призвела до національно-політичних рухів, визначальною рисою яких були вимоги лібералізму (кодифікація права, створення політичного представництва нації і встановлення правової держави). В Німеччині, як і в більшості європейських країн, на початку XIX ст. значну вагу в суспільстві отримали представники "освіченого суспільства" (*Bildungsbürgertum*)¹, які, на противагу монархічній владі, висунули вимогу національного суверенітету і практично всі опозиційні рухи віднині формувалися як національні: "Програмні установки сучасної нації новітнього часу завоювали Європу"².

Першою країною розвитку опозиційного національного руху в Європі стала Німеччина, де ще з 1814 р. прийшло усвідомлення, що визволення від французької окупації знаменувало собою появу нової "німецької" спільноти, а основною політичною силою був національний рух. Оскільки Німецький союз не дав можливості для створення єдиної держави і виступав противником національних рухів, патріотичні представники "освіченого суспільства" розробили власну програму дій, яка включала в себе завдання: а) утворення нації шляхом дій, спрямованих на розвиток національної самосвідомості німців, розширення засобів комунікації під знаком національної ідентичності; б) демократизації – політичного становлення громадянської нації через здійснення свобод і права голосу; в) створення національної держави³. По суті, це була загальна ідеологія німецького лібералізму, де ідеалом виступала парламентська конституційна держава, а свобода слова передбачала не просто вільне поширення регіональних новин, а право на публічне формування громадської думки в національному масштабі. Водночас, характерною особливістю Німеччини було те, що національно налаштовані патріоти використовували в своїх ідеологічних конструкціях і практичних діях поняття "кайзер" і "рейх", де останній отримував значення національної німецької інституції та був ідеалізований. Виходячи з цього стає більш зрозумілим значення історичної науки та окремих німецьких істориків в численних спробах здійснити політичну легітимізацію поставлених завдань. "Безумовно, національні орієнтири були головною частиною історичної свідомості, і саме вони визначали підходи до репрезентації минулого...", – стверджувала сучасна російська дослідниця Н.Ростиславлева⁴.

Саме до таких істориків належав і Ф.К.Дальман (1785–1860), якого ще сучасники справедливо називали "істориком-політиком"⁵. Він вивчав класичну філологію і античність в

Лейпцігу у Ф.Вольфа, захистив дисертації у Віттемберзі і Копенгагені, був професором в університетах Кіля, Геттінгена, Ієни та Бона. Брав активну участь у суспільно-політичному житті Німеччини першої половини XIX ст. і був членом Франкфуртського національного зібрання і розробляв проект конституції майбутньої об'єднаної держави⁶. У 1837 р. Ф.Дальман очолив протест професорів університету Геттінген проти антиконституційних дій короля Ернста Августа, відомий в історії як "Геттінгенська сімка"⁷. Саме в Геттінгені він написав свою знамениту працю "Політика", яка визначила підходи німецького лібералізму першої половини XIX ст. до проблеми майбутньої національної держави. Він належав до тих німецьких професорів, які тісно пов'язували свою наукову і викладацьку діяльність із сучасними політичними проблемами, виступаючи "пророком" нації. "Всі люди, які отримали вищу освіту, культивували почуття соціальної переваги, – писала сучасна німецька дослідниця Т.Маурер. – Вони, безумовно, були частиною німецького *Bürgertum*... Проте традиційно професори швидше зараховували себе до вищого вченого стану (*Gelehrtenstand*), ніж до якогось класу. І лише в результаті модернізації країни і професіоналізації їхньої соціальної статус наближався до статусу інших соціальних еліт. Завдяки своїй освіченості і соціальним позиціям професори і студенти, як ліберальні, так і консервативні, були переконані в тому, що вони стоять на чолі нації"⁸.

Ф.Дальман був автором декількох ґрунтовних історичних праць – "Дослідження із сфери історії", "Історія Данії", "Історія Французької революції" і "Історія англійської революції", – які були написані на основі прийнятої на той час методології. Так, наприклад, в Передмові до англійського перекладу його "Історії англійської революції" зазначалось що "висока репутація професора Дальмана дає підстави очікувати від його праці якісного аналізу предмету"⁹. Насамперед, він був прихильником історико-філологічного методу критики джерел, розробленим Б.Нібуром і Ф.Геєреном, який використовувався не тільки при вивченні античності, але й став основою для створення критичного методу аналізу джерел Л. фон Ранке і Г.Дройзена. Глибоке знання Ф.Дальманом сучасних йому праць з античності (Б.Нібура, Е.Гіббона, Т.Моммзена та ін.) та фундаментальна підготовка дозволила йому використовувати історичне знання для сучасного Німеччини.

Ф.Дальман належав до "Гайдельберзької школи істориків", визнаним лідером якої був Ф.Шлоссер, автор знаменитої "Історії XVIII століття до падіння Французької монархії" (1836). Ф.Шлоссер був послідовником німецького філософа І.Канта і відчував сильний вплив його поглядів і Просвітництва загалом. Він критикував сучасне йому німецьке суспільство і протиставляв йому суспільно-політичні зрушення, що відбулися у Франції в період революції, яка принесла, на його думку, більше політичних свобод. Ідеї учителя розвивали його учні й послідовники, наприклад, Л.Гейзер, автор капітальної праці "Німецька історія від смерті Фрідріха Великого..." (1854). Він проводив різницю між "кабінетними істориками" ("Historiker der Stube"), чії праці мають важливе значення для "Салонів" і "істориками життя" ("Historiker des Lebens"), чії дослідження, ґрунтовані на суворій критиці джерел і історико-політичній здатності оцінювати хід і наслідки політичних подій¹⁰. Одночасно із Ф.Шлоссером в університеті працював знаменитий історик Г.Гервінус (1805–1871), який читав лекції із загальної історії, теоретичний курс "Історія, історіографія і вивчення історії"¹¹. Г.Гервінус був типовим істориком-політиком ліберального ґатунку не лише у свої творах, але й у практичному житті. Як і Ф.Дальман він був у числі відомої "геттінгенської сімки" професорів. Знаходячись поза штатом університету (Honoraryprofessor) Г.Гервінус читав лекції під загальною назвою "Політика на історичному підґрунті"¹².

Загалом необхідно підкреслити, що південно-західні німецькі землі (зокрема, Баден і Вюртемберг) у середині XIX ст. стали центром поширення ідей німецького лібералізму, де провідну роль відігравали "викладачі-політики" (*Gelehrtenpolitiker*)¹³. Крім перерахованих вище до них відносились також: К. фон Роттек, К.Міттермаєр, Р.Моль, Д.К.Блюнчлі, К.Хаген, Г.Баумгартер та ін. Як і Л.Гейзер вони всі були переконані, що "наука повинна мати тісний зв'язок з політичним життям", а викладання має виходити із "національно-педагогічної мети" (Д.К.Блюнчлі). В Гайдельберзі, який був найбільшим університетом південно-західної Німеччини, вони створили міцні гуртки, об'єднані персональними дружніми зв'язками. Навколо Гервінуса об'єдналися Гейзер, Міттермаєр, Баумгартен. Трохи далі стояли Шлоссер і Моль. Найбільш інтенсивно діяльність цього гуртка протікала в роки "березневої революції" 1848 р.¹⁴.

Історична і політична концепція Ф. Дальмана викладена у його праці "Політика", яка вийшла у 1835 р. і являла собою впорядкований курс лекцій, читаний ним у Геттінгенському університеті. Автор розкриває поняття "держава" в історичному вимірі, переконуючи, що ідея держави виникає не з абстрактного принципу, а на основі традицій народу і його історичного досвіду¹⁵. Держава з'являється лише в певний момент розвитку суспільства і виключно у вигляді зовнішнього незалежного союзу людей. Тут цілком очевидно історик перегукується із базовими концепціями "історичної школи права" К. Савін'ї. Ідеалом для Ф. Дальмана є не релігійна а світська держава і світський порядок визначає все життя людини від народження до отримання ним свого місця в суспільстві, а отже і релігійна освіта не може бути обов'язковою для держави. Людина повинна виконувати свої обов'язки і служити вже існуючому державному порядку. У цьому твердженні можна помітити вплив на історика поглядів Гегеля на державу. Особливе значення для Ф. Дальмана є категорія "свободи" і її відношення до ідеї держави. Свобода, переконує історик, має бути невід'ємним атрибутом того, що він називає "громадянським суспільством", і свобода має бути постійно діючою, що є запорукою розвитку держави. Оскільки ж держава складається із сімей, що володіють землею і приватною власністю, то обов'язком держави є недопущення порушення свободи одних її членів іншими. Принцип громадянської свободи історик бачить у розвитку окремих демократичних елементів, які полягають у праві всенародного голосування при необхідності змін державних інституцій. При цьому він звертається до історичного досвіду, Спарти, Афин, Риму і англійського парламентаризму¹⁶.

Оскільки головною метою праці Ф. Дальмана була сучасна політична перспектива і майбутнє об'єднаної німецької держави, то він значне місце приділив своєму баченню конституційної монархії. Вона являла собою державу із спадковою королівською владою із правом безумовного "вето" і двопалатного парламенту. Верхня палата складалась із представників королівської і князівських династій, рицарства, духовенства і впливових державних чиновників, а нижня повинна була формуватися шляхом прямих виборів шляхом відкритого голосування при обов'язковому майновому цензі. Представники "освіченого суспільства" наділялися особливими перевагами і їм забезпечувалося не менше третини місць у нижній палаті. У проекті передбачалася також і звітність міністрів перед народом¹⁷.

Ліберал Ф. Дальман був прихильником "малонімецького" варіанту майбутнього об'єднання Німеччини і саме в Пруссії бачив запоруку успішного процвітання Німецької держави, побудованої на принципах конституційної монархії. Напередодні 1848 р. він стверджував: "Пруссія покликана для того, щоб очолити Німеччину. Мить настала. Відсутність у Пруссії на відміну від верхньонімецьких держав конституційних свобод робило цю мету недосяжною. Але скликання об'єднаного ландтагу заповнює цю лакуну. Відтепер вона здатна попередити розпад Німеччини на дві ворожі частини і примирити свободу та справедливість"¹⁸. На його думку, Австрія мала бути виключена із складу майбутньої об'єднаної держави, оскільки її устрій не відповідав німецькому національному ідеалу. Цей його "національний ідеал" повною мірою проявився у питанні про герцогства Шлезвіг-Голштайн. Воно мало давню передісторію. Ще з XV ст. обидва герцогства, населені переважно німцями, знаходились під персональною унією датського короля. Після 1814 р. вони увійшли до складу Данії, поряд із герцогством Люнебург. Поширення ліберальних і націоналістичних ідей сприяло піднесенню національної свідомості німецького населення, які підкреслювали релігійні особливості й бажання об'єднатися з "Батьківщиною". В Шлезвігу німецька мова використовувалася в діловодстві, судах і сфері вищої освіти, що більше не влаштовувало датське населення. У 1840 р. король Христіан VIII запровадив датську мову в цих сферах, що спричинило до соціального напруження, яке набуло розмаху в 1848 р. із розгортанням революційних подій в Європі. Цим вирішив скористатися король Фрідріх VII, котрий в новій конституції держави запроваджував більш тісне об'єднання Шлезвіга і Голштайна з Данією. Заклик німецького населення герцогств до країн Німецького союзу про допомогу був задоволений і об'єднані війська Пруссії і Ганновера вступили на територію герцогств. Проте Англія і Росія здійснили дипломатичний демарш, підкріплений військовою силою (британський флот увійшов в Північне і Балтійське моря, а російські війська почали зосереджуватися поблизу кордонів Пруссії), що змусило вивести німецьку армію і заключити перемир'я¹⁹. Ф. Дальман вважав, що перемир'я може зруйнувати процес німецької єдності, а у питанні про герцогства має відстоюватися честь Німеччини.

Ратифікація Пруссією домовленостей у Мальме розчарувало Ф.Дальмана і він бачив єдиний вихід для Німеччини у розробці загальноімперської конституції, що стало центральним питанням у роботі Франкфуртського парламенту. Відповідно до своїх переконань він пропонував передати спадкову владу династії Гогенцоллернів, що мало забезпечити майбутній імперії значення світової держави. У своїй пропрусській риториці Ф.Дальман возвеличував історичне значення Пруссії, яка повинна виконати своє основне завдання – об'єднати всі німецькі землі в єдину державу. Відсутність же в сучасній Пруссії реальних громадянських свобод, на його думку, мало компенсуватися притаманною їй правителям "гнучкістю"²⁰.

Ф.Дальман брав активну участь у розробці конституційного проекту майбутньої єдиної держави. Насамперед, він обстоював дві ключові ідеї. Перша із них полягала у створенні двопалатного парламенту – палати народів і палати держав на зразок сенату США. Друга – це переконання в необхідності права "вето" за монархічним урядом, на зразок існуючого в сучасній Англії. Питання свободи пов'язувалося ним виключно із необхідністю мати сильну владу. Цілком очевидно, що тут важливу роль мали його дослідження з історії Англійської революції XVII ст. і новітніх революцій у Франції та США, яких він вважав найвидатнішими подіями сучасності²¹. Ф.Дальман виходив із інтересів північно-німецьких держав для яких питання про герцогства Шлезвіг і Голштайн мало важливе політичне значення, а також з укоріненою серед лібералів культурного і політичного досвіду Англії. Відмова прусського короля Фрідріха-Вільгельма IV від імператорської корони на основі розробленої конституції стала для історика і політика особистою трагедією і крахом створеного ним образу Пруссії. Після революційних подій 1848–1849 рр. він відійшов від активної політичної діяльності.

Ф.Дальман належав до того покоління німецьких істориків першої половини XIX ст., які сформувалися під впливом ідей німецького Романтизму, становленням історії як академічної і професійної дисципліни, засвоїли теоретичні концепції Історизму і пануючу в німецькій історичній науці методологічну практику. Він блискуче засвоїв критичний метод і використовував його в історіографічній практиці. Історія виступала для нього не лише академічною дисципліною, але й сферою повсякденної політичної культури, завданням якої було формування в суспільстві поняття "нації" на основі народних цінностей, з давніх часів притаманних німцям, а також створення образу майбутньої держави. Він реалізовував це на основі ліберальних ідей (концепції свободи і демократичні цінності в конституційній державі) і на принципах націоналізму. Попри те, що він належав до Гайдельберзької історичної школи, основним його ідеалом був "малонімецький" (прусський) шлях об'єднання Німеччини і Пруссія виступала тим центром, навколо якого повинні були групуватися всі патріотичні сили.

¹ Gall L. "...ich wünschte ein Bürger zu Sein". Zum Selbstverständnis des Deutschen Bürgertums im 19. Jahrhundert. // Gall L. Bürgertum, liberale Bewegung und Nation: ausgewählte Aufsätze. – München, 1996. – S. 3–21.

² Данн О. Нации и национализм в Германии. 1770–1990. – СПб., 2003. – С. 81.

³ Там само. – С. 88. Див. також: Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. / M. Hroch. – Cambridge, 1985. – 253 p.; Wehler H.-U. Deutsche Gesellschaftsgeschichte: Von der Reformära bis zu industriellen und politischen Deutschen Doppelrevolution. 1815–1845/49. – München, 2005. – S. 125–127.

⁴ Ростиславлева Н.В. Ф.К.Дальман и иерархия ценностей исторической науки в ситуации политических и социокультурных перемен // Харківський історіографічний випуск. – Харків, 2010. – Вип. 10. – С. 235.

⁵ Рахматуліна Н.И. Категория "конституции" в концепции Ф.К.Дальмана // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена. – 2008. – № 58. – С. 248.

⁶ Angermann E. Dahlmann, Friedrich Christoph // Deutsche Biography. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz69613.html>.

⁷ Bleek. W. Friedrich Christoph Dahlmann (1785–1860) // W. Bleek, H. J. Lietzmann (Hrsg.). Klassiker der Politikwissenschaft. – München, 2005. – S. 82; Tradden R. Georg Gottfried Gervinus und Friedrich Christoph Dahlmann. Geschichte und Politik // Geschichtswissenschaft in Göttingen. – Göttingen, 1987. – S. 196.

⁸ Маурер Т. Исключительность и интеграция: профессора и студенты в немецком обществе в годы

Первой мировой войны // Наука, техника и общество России и Германии во время Первой мировой войны / Под ред. Э.И.Колчинского, Д.Байрау, Ю.А.Лайус. – СПб., 2007. – С. 222 (С. 221–235).

⁹ Lloyd H. E. Translator's Preface // Dalmann F. History of the English Revolution. – London, 1844. – P. V.

¹⁰ Hübinger G. "Historiker des Lebens". Gervinus und die politische Deutungskultur. 1830–1871 // Gelehrtenpolitik und politische Kultur in Deutschland. 1830–1930. / G. Schmidt u. J. Rüsen (Hg.). – Bochum, 1986. – S. 59. (S. 59–76).

¹¹ Giesselman W. Die neuzeitliche Geschichte im 19. Jahrhundert // Geschichte in Heidelberg: 100 Jahre Historisches Seminar, 50 Jahre Institut für Fränkisch-Pfälzische Geschichte und Landeskunde. – Berlin, Heidelberg, 1992. – S.75 ff.

¹² Gervinus, Georg Gottfried (1805–1871) // Historiker Lexikon. – München, 1991. – S. 106.

¹³ Fenske H. Gelehrtenpolitik im liberalen Südwesten. 1830–1880 // Gelehrtenpolitik und politische Kultur in Deutschland. 1830–1930... – S. 47.

¹⁴ Ibid. – S. 39–45.

¹⁵ Dahlmann F. C. Die Politik, auf den Grund und das Maas der gegebenen Zustände zurückgeführt. – Göttingen, 1835. – S. 182–186.

¹⁶ Ibid. – S. 20–77.

¹⁷ Ibid. – S. 245–250.

¹⁸ Цит. за: Ростиславлева Н.В. Нация и ценности гражданского общества: Либерал Ф.К.Дальман во Франкфуртском парламенте (1848–1849 гг.) // Новый исторический вестник. – 2008. – № 18. – С. 32.

¹⁹ Zank W. "Im Gottes Namen drauf!" // Die Zeit. – № 06/2014. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.zeit.de/2014/06/daenemark-bismarck-einigungskriege/seite-2>.

²⁰ Ростиславлева Н.В. Нация и ценности гражданского общества... – С. 35.

²¹ Dalmann F. History of the English Revolution. – London, 1844. – P. 2.

В статье рассматриваются взгляды немецкого историка Ф.К.Дальмана, представителя либерально-национальных политических сил, на проблемы создания национального государства. Анализируются его основные работы по новейшей истории и истории политики, проекты будущего государственного устройства и его участие в работе Франкфуртского парламента 1848–1849 гг.

Ключевые слова: национальное государство, историческая концепция, история политики, Ф.К.Дальман, Франкфуртский парламент 1848–1849 гг.

The article discusses the views of the German historian F.K.Dahlmann, a representative of the liberal-national political forces on the problem of creating a nation state. The article analyzes his main works of the modern history and the history of politics, projects of the future government and his participation in the Frankfurt Parliament in 1848–1849.

Keywords: the nation-state, the historical concept, history of politics, F.K.Dahlmann, Frankfurt Parliament in 1848–1849.